

УДК 343.84 +342.7:341.645(4-72 ЄС)

[https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-12\(22\)-256-264](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-12(22)-256-264)

Кисельов Дмитро Валентинович молодший науковий співробітник науково-дослідного центру пенітенціарії та кримінальної юстиції Навчально-наукового інституту права, правоохоронної діяльності та психології Пенітенціарної академії України, м. Чернігів, <https://orcid.org/0000-0002-5080-9436>

В'ЯЗНИЧНА СУБКУЛЬТУРА ТА ПРАВА ЛЮДИНИ: ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу практики Європейського суду з прав людини щодо порушень прав ув'язнених, зумовлених існуванням та поширенням в'язничної субкультури й неформальної ієрархії у місцях позбавлення волі. Дослідження здійснюється у контексті євроінтеграційного курсу України та актуальних завдань реформування національної пенітенціарної системи відповідно до європейських стандартів поводження з ув'язненими. Особливу увагу приділено виокремленню ключових проблемних аспектів, які потребують реагування з боку державних органів з метою запобігання системним порушенням прав людини та зниженню ризиків негативних рішень ЄСПЛ проти України у майбутньому.

У статті в'язничну субкультуру розглянуто як динамічний соціальний феномен, що формується серед засуджених у відповідь на незадовільні умови утримання, дефіцит ресурсів, формальний характер пенітенціарного контролю та низький рівень довіри до персоналу установ виконання покарань. Обґрунтовано, що неформальна ієрархія, яка виникає в межах такої субкультури, породжує системну дискримінацію, практики сегрегації, соціального приниження та насильства щодо окремих категорій ув'язнених, що в сукупності створює умови, несумісні зі стандартами статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Проведено узагальнювальний аналіз релевантних рішень ЄСПЛ, які умовно систематизовано у дві групи: справи, пов'язані з насильством, сегрегацією та приниженням вразливих категорій ув'язнених з боку інших ув'язнених за мовчазної бездіяльності держави (зокрема «D. v. Latvia», «Rodić and Others v. Bosnia and Herzegovina», «Gjini v. Serbia», «S.P. and Others v. Russia»), та справи щодо активної протидії держав організованим кримінальним ієрархіям у пенітенціарній системі («Ashlarba v. Georgia»). Встановлено, що в більшості випадків ЄСПЛ констатує порушення статті 3 Конвенції у зв'язку з неспроможністю національних органів забезпечити належний захист заявників від нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження, а також

відсутністю ефективних превентивних чи компенсаційних механізмів правового захисту. Okремо підкреслено, що, попри виразний дискримінаційний характер неформальної тюремної ієрархії, Суд рідко застосовує статтю 14 Конвенції, оцінюючи подібні ситуації переважно крізь призму статті 3.

На підставі аналізу практики ЄСПЛ сформульовано прогноз щодо потенційних правових ризиків для України, зумовлених збереженням елементів в'язничної субкультури та неформальних структур управління у місцях позбавлення волі. Відсутність системної політики протидії цьому явищу та ефективних механізмів захисту прав дискримінованих в'язнів супроводжує ризики винесення проти України рішень за аналогією зі справами інших країн.

Ключові слова: в'язнична субкультура, ієрархія, права людини, механізми захисту прав людини, пенітенціарна система, євроінтеграція, Європейський суд з прав людини, в'язниця, дискримінація, ЄСПЛ, судочинство, законність, установи виконання покарань.

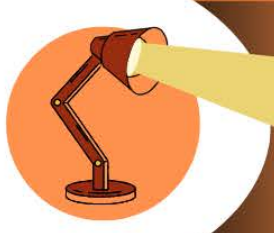
Kyselov Dmytro Valentynovych Junior Research Fellow at the Research Center for Penitentiary and Criminal Justice of the Educational and Scientific Institute of Law, Law Enforcement, and Psychology of the Penitentiary Academy of Ukraine, Chernihiv, <https://orcid.org/0000-0002-5080-9436>

PRISON SUBCULTURE AND HUMAN RIGHTS: THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Abstract. The article examines the case law of the European Court of Human Rights concerning violations of prisoners' rights arising from the existence and spread of prison subculture and informal hierarchies within places of deprivation of liberty. The study is conducted in the context of Ukraine's European integration course and the current objectives of reforming the national penitentiary system in line with European standards on the treatment of detained persons. Particular attention is given to identifying key problematic aspects that require state-level responses in order to prevent systemic human rights violations and reduce the risk of adverse ECtHR judgments against Ukraine in the future.

The article conceptualises prison subculture as a dynamic social phenomenon that emerges among prisoners in response to inadequate detention conditions, scarcity of resources, a formalistic approach to penitentiary control, and a low level of trust in prison staff. It substantiates that the informal hierarchy arising within such a subculture generates systemic discrimination, segregation practices, social humiliation, and violence against certain categories of inmates. Collectively, these factors create conditions incompatible with the standards of Article 3 of the European Convention on Human Rights.

A generalised analysis of relevant ECtHR judgments is provided, grouped into two conditional categories: cases concerning violence, segregation, and humiliation of vulnerable categories of prisoners by other inmates, occurring with the silent inaction of state authorities (such as *D. v. Latvia*, *Rodić and Others v. Bosnia and Herzegovina*, *Gjini v. Serbia*, *S.P. and Others v. Russia*); and cases concerning active state efforts to counter organised criminal hierarchies within penitentiary systems (*Ashlarba v. Georgia*).

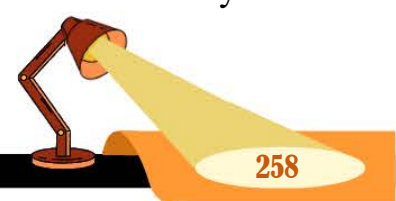
The analysis shows that in most instances, the ECtHR finds violations of Article 3 of the Convention due to the inability of national authorities to ensure adequate protection of applicants from inhuman or degrading treatment, as well as the absence of effective preventive or compensatory legal remedies. It is further highlighted that, despite the clearly discriminatory nature of informal prison hierarchies, the Court rarely applies Article 14 of the Convention, assessing such situations primarily through the lens of Article 3.

Based on the ECtHR's case law, the article outlines potential legal risks for Ukraine associated with the persistence of elements of prison subculture and informal governance structures in places of detention. The lack of a systemic policy to counter this phenomenon and the absence of effective mechanisms to protect the rights of discriminated prisoners pose foreseeable risks of future ECtHR judgments against Ukraine, mirroring the cases already adjudicated in respect of other countries.

Keywords: prison subculture, hierarchy, human rights, mechanisms for the protection of human rights, penitentiary system, European integration, European Court of Human Rights, prison, discrimination, ECtHR, judicial proceedings, rule of law, correctional institutions.

Постановка проблеми. Євроінтеграційний вектор розвитку України та набуття статусу кандидата в члени ЄС висувають перед нашою державою вимоги щодо удосконалення механізмів дотримання та захисту прав людини, зокрема й у сфері виконання кримінальних покарань. Ключовим завданням реформування пенітенціарної системи є не лише покращення матеріально-побутових умов, а й забезпечення реальної безпеки засуджених, ув'язнених та викорінення явищ, що принижують людську гідність.

Незважаючи на проведенні реформи, імплементацію міжнародних норм у вітчизняне законодавство, впровадження пілотних проєктів в органах та установах виконання покарань, на заваді гуманізації системи постає стійке та негативне явище – в'язнична субкультура, яке постійно трансформується. Це явище є притаманним не лише для України, а й для низки інших держав пострадянського простору та Східної Європи, що підтверджується відповідною практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Незважаючи на те, що стосовно України ЄСПЛ ще не виносив пілотних рішень, які б напряду стосувалися порушення прав в'язнів виключно через панування тюремної

субкультури, відсутність належних заходів та пошуку механізмів щодо цієї проблеми створює суттєві ризики для держави. Відтак, нагальної актуальності набуває комплексний аналіз прецедентної практики ЄСПЛ у цій категорії справ задля прогнозування ризиків для України та пошуку ефективних механізмів протидії впливу в'язничної субкультури, створення механізмів запобігання порушень прав людини через панування в'язничної ієрархії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання досліджуваної нами тематики прямо чи опосередковано були предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців. Аналіз наукової літератури свідчить, що питання в'язничної субкультури в своїх працях піднімали: А. Галай, С. Гречанюк, Д. Ягунов, Т. Мельничук, В. Мелюхов, А. Симкович, Р. Хенфлер, Л. Шубеліч та ін.

Однак на сьогоднішній день комплексного аналізу справ ЄСПЛ щодо питань в'язничної субкультури та прогнозу щодо ситуації в Україні не було.

Мета статті – проведення аналізу рішень Європейського суду з прав людини щодо питань порушення прав людини в наслідок панування в'язничної субкультури в різних країнах Європи та прогнозування щодо таких справ відносно України.

Виклад основного матеріалу. Для повноти розуміння сутності в'язничної субкультури пропонуємо розглянути питання її дефініції та умов виникнення.

Термін «в'язнична субкультура» почав найчастіше використовуватися в офіційних та наукових колах у 1970-х роках, коли злочинність загрожувала безпеці держави [1].

Р. Хенфлер зазначає, що «субкультура» — це не статична система поведінки і цінностей, що існує окремо, а радше динамічний соціальний процес, який ми використовуємо для опису та розуміння сегментів соціального життя, в яких індивіди спільно створюють, переосмислюють та виражають свої практики і цінності, що відрізняються від домінуючих [2].

Л. Шубеліч вказує на те, що основними причинами виникнення в'язничної субкультури є незадовільні умови утримання та глибока недовіра між засудженими й адміністрацією. Дефіцит ресурсів змушує в'язнів гуртуватися та створювати власну ієрархію (неформальне лідерство) задля виживання. Ця система правил швидко поширюється між різними установами через постійне переміщення (етапування) засуджених та налагоджені канали комунікації між ними [3, с. 44].

Отже, в'язнична (тюремна) субкультура розглядається, як прояв специфічності середовища засуджених та ув'язнених, їх бажання та спроможність самостійно організувати свої соціальні взаємозв'язки або впливати на цей процес навіть при умовах жорсткого контролю та обмежень.

ЄСПЛ розглядає справи, де питання в'язничної субкультури та ієрархії опосередковано впливає на застосування конвенційних норм, таких як заборона катування (стаття 3), ніякого покарання без закону (стаття 7). Доволі цікавим є

те, що в справах ЄСПЛ, в яких згадується питання тюремної ієрархії, відсутні рішення щодо застосування статті 14 Конвенції заборона дискримінації. Однак, на наш погляд, в'язнична ієрархічна структурна і базується на дискримінації.

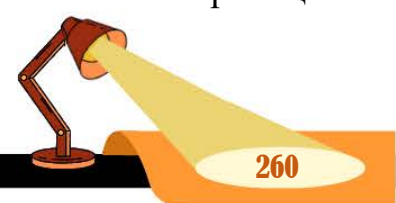
Справи ЄСПЛ, в яких піднімається питання в'язничної субкультури можна поділити на дві умовні групи. До першої групи віднесемо справи, що пов'язані з насильством та загрозою насильства щодо особливих категорій ув'язнених, в тому числі насильство з боку інших в'язнів. До другої групи відносимо справи, де уряд причисляв осіб до членів в'язничної ієрархії і не дозволяв в повній мірі реалізовувати свої «права».

До справ, що належать до першої категорії, можна віднести справу «D. v. Latvia». Справа стосується твердження заявника про те, що він зазнав нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження, що порушує норми статті 3 Конвенції, через поширену неформальну ієрархію у в'язниці. З матеріалів, наданих заявником національним органам влади та Суду, випливає, що у в'язничному середовищі існувала неформальна ієрархія, яка поділяла ув'язнених на три окремі групи або касты: «blatnie» (блатні- вища каста), «mužiki» (мужики - середня каста) та «kreisie» (ліві - найнижча каста). Заявник опинився в найнижчій касті через сексуальний характер злочину, за який він був засуджений. Ув'язнені найнижчої касты стикалися з низкою обмежень щодо користування об'єктами загального користування. Їм не дозволялося сидіти на тих самих лавках, ходити або стояти в тих самих місцях, що й іншим в'язням. Спеціальні туалети, умивальники та місця в їдальні були призначені виключно для таких в'язнів. Крім того, їм було заборонено спілкуватися з іншими ув'язненими в черзі до тюремної крамниці або медичного відділення.

ЄСПЛ вважає, що національні органи влади не вжили заходів для захисту заявника від поводження, пов'язаного з його приналежністю до групи «kreisie». Національні органи влади не мали ефективних механізмів для покращення індивідуальної ситуації заявника або для комплексного вирішення цього питання. Суд встановив, що мало місце порушення статті 3 Конвенції у зв'язку з тим, що державні органи не захистили заявника від такого поводження [4].

У подібних справах «Rodić and Others v. Bosnia and Herzegovina» [5], коли до заявників інші засуджені застосовували фізичне насильство через їх етнічну невідповідність, інциденти варіювалися від плювання в їжу та розливання води на їхні ліжка до погроз вбивства та побиття. Так само, як вже згаданій справі «D. v. Latvia» ЄСПЛ постановив, що «труднощі, які зазнали заявники, зокрема постійне психічне насильство, спричинене загрозою фізичної розправи та очікування такого насильства, негативно впливали на стан самих в'язнів та відповідномети ув'язнення». Отже, було встановлено порушення статті 3 Конвенції.

У справі «Gjini v. Serbia» [6], заявник стверджує, що у в'язниці Сремська-Мітровиця його помістили до чотиримісної камери, в якій вже перебували

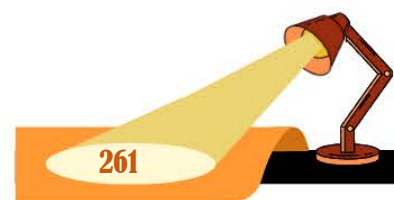

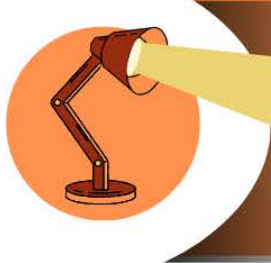

четверо інших ув'язнених. Через брак місця заявник не мав ліжка і був змушений спати на підлозі, на підкладці з пінопласту. Його співкамерники змушували його мити підлогу камери. Поки він мив підлогу, вони не дозволяли йому піднімати голову та час від часу били його ногами, давали ляпаси за те, що він «не міг» нормальним чином вимити підлогу. Ситуація погіршилася після того, як співкамерники заявника дізналися про його походження. Дізнавшись, що він живе на хорватському узбережжі, вони сказали, що хочуть перевірити його, щоб побачити, наскільки добре людина з узбережжя може «пірнати». В'язні наповнили відро водою та опустили туди голову заявника. Після цього вони обливали заявника холодною водою. Цей тест проводився знову і знову. За словами заявника, його співкамерники згвалтували його. Хоча він не пам'ятав самого згвалтування, він припустив, що це сталося наступним чином. Одного дня співкамерники дали йому склянку води. Від води у нього запаморочилося голова, він не міг ходити і швидко втратив свідомість. Наступного ранку у нього болів задній прохід, і він побачив кров у калі. Того дня співкамерники поголили його та збрили брови. Пізніше він дізнався, що поголені брови були ознакою того, що він став чієюсь «дівчиною» (surica). Бути «дівчиною» означало, що його гвалтували.

ЄСПЛ доходить висновку, що адміністрація в'язниці не помітила жодної з ознак насильства, перелічених вище, або не реагувала на них. Вона не змогла забезпечити безпечне середовище для заявника, а також не змогла виявити та запобігти насильству, якого він зазнав. Відповідно, у цьому відношенні було порушено статтю 3 Конвенції.

Значна увага проблемам в'язничної ієрархії була відображена в рішенні ЄСПЛ «S.P. and Others v. Russia» [7] справа стосується нелюдського та такого, що принижує гідність поводження із заявниками у російських виправних установах через їхнє нижче становище у неформальній ієрархії. Справа, також, стосується відсутності ефективних національних засобів правового захисту щодо їхніх скарг. Стигма, пов'язана зі статусом заявників як «принижених», була постійною: якщо їх переводили до іншої в'язниці, вони мали повідомити про це своїм співув'язненим або в іншому випадку їм загрожувало фізичне покарання від інших в'язнів, що займали вищий ієрархічний щабель за приховування свого статусу. Після прибуття заявників до установи, неофіційний старший з числа в'язнів давав вказівки «приниженим» виконувати чорну роботу або надавати сексуальні послуги іншим ув'язненим. За словами заявників, якби вони відмовилися надавати призначені їм послуги, їх би піддали жорстокому побиттю та сексуальному насильству. У спальній зоні заявникам-«приниженими» надавали найменш зручні ліжка, а якщо не було достатньо вільних ліжок для «принижених», їх змушували спати на підлозі протягом кількох тижнів і навіть місяців, поки не з'явиться ліжка для їх статусу. Ліжка «ізгоїв» розміщували в «кутку для ізгоїв», навколо якого розвішували простирадла, щоб забезпечити

фізичне відокремлення від решти гуртожитку. Заявникам-«приниженим» було призначено окремих стіл у їдальні та окремих умивальників, і їм не дозволялося їсти чи сидіти деінде. Їхні столові прибори часто мали спеціальну позначку, таку як отвір, пробитий або просвердлений у мисках та ложках. Їм не дозволялося зберігати їжу в спільних холодильниках або заходити до зони приготування їжі, де інші ув'язнені розігрівали їжу. Суд дійшов висновку, що мало місце порушення статті 3 Конвенції стосовно всіх заявників, а також порушення статті 13.

До другої групи віднесемо справи «Ashlarba v. Georgia» [8], де заявник - громадянин Грузії звернувся до ЄСПЛ зі скаргою на те, що його було засуджено за високий статус у кримінальній ієрархії «злочинців в законі» і, відповідно, це порушило його основоположні права.

Уряд, запропонувавши Суду звернути увагу на соціальне явище «злочинського злочинного світу», яким керують титулярні боси мафії, також відомі як «злочинці в законі» у Грузії. Уряд наголосив, що неформальна влада таких кримінальних авторитетів поширюється далеко за межі кримінального злочинного світу, а також вплинула на численні аспекти звичайного суспільного життя. Цей неправомірний вплив призвів, серед іншого, до повного контролю «злочинців у законі» над в'язницями. За допомогою погроз та примусу кримінальні авторитети мали величезний вплив на інших ув'язнених та тюремну адміністрацію, а недотримання встановлених ними правил, включаючи невиконання внесків до їхнього спільного бюджету (общаку), могло призвести до суворого покарання, включаючи фізичну розправу, що могло призвести до смерті. Суд зазначає, що заявника було засуджено за членство в «злочинському злочинному світі» згідно зі статтею 223(1) Кримінального кодексу Грузії.

Дана справа демонструє позитивну практику подолання ієрархії та злочинного впливу кримінальної субкультури як в місцях позбавлення волі, так і за їх межами. ЄСПЛ не вбачає порушення прав заявника в обставинах цієї справи, оскільки його було засуджено не за «злочинські» переконання чи «статус», а за активну участь у злочинній структурі, яка здійснює кримінальний контроль та примус всередині суспільства та в пенітенціарній системі.

Суд визнає проблематику в'язничної субкультури як серйозне системне явище, що має негативний вплив на реалізацію прав ув'язнених, особливо у контексті статті 3 Конвенції (заборона катування, нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження) та статті 13 (право на ефективний засіб правового захисту). Суд фіксує, що в'язнична ієрархія та злочинна субкультура можуть призводити до насильства, дискримінації, соціального приниження та ізоляції певних категорій ув'язнених (особливо «принижених» чи інших осіб засуджених за окремі злочини).

Разом із тим, ЄСПЛ підтримує зусилля держав, спрямовані на подолання організованої злочинності та кримінальної, в'язничної субкультури, якщо вони реалізуються відповідно до принципів правової визначеності, пропорційності та не є формою переслідування за переконання.

Висновки. Проаналізувавши доступні рішення та справи ЄСПЛ, які стосуються в'язничної субкультури, неформальної ієрархії та їхнього впливу на права людини, констатуємо, що у практиці Суду відсутні справи проти України, де б це питання було предметом окремого розгляду. Вважаємо, що це зумовлено кількома чинниками. По-перше, заявники зазвичай формулюють свої скарги через призму катувань чи неналежного поводження (ст. 3 Конвенції), не акцентуючи уваги на структурній дискримінації, яка властива ієрархії тюремної субкультури, простіше заявникам сформулювати позицію по своїй скарзі вже по пілотним рішенням і очікувати прогнозованого рішення ЄСПЛ. По-друге, держава в офіційних звітах і під час розгляду справ часто подає насильство між ув'язненими як поодинокі інциденти, а не як системний наслідок існування неформальних ієрархій.

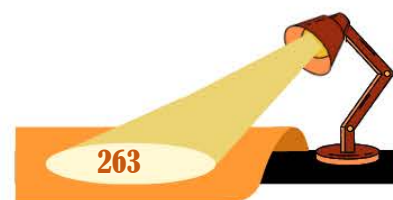
Якщо в майбутньому і будуть позови проти України, то, ймовірно, ЄСПЛ визнає, що національні органи не забезпечили ефективного захисту від дискримінації та насильства, пов'язаних із тюремною ієрархією, аналогічно до практики ЄСПЛ описаної вище. Нашій країні вже зараз необхідно розробити дієві механізми протидії цьому негативному явищу, враховуючи рекомендації, викладені у рішеннях ЄСПЛ, звітах Європейського комітету із запобігання катуванням (СРТ) та у відповідному стандарті СРТ.

Література:

1. Khachikyan H. The origins of prison subculture. *State and Law*. 2025. Vol. 100. P. 89–103. URL: <https://doi.org/10.46991/sl/2025.100.089> (date of access: 09.12.2025).
2. Haenfler R. *Subcultures: The Basics*. Taylor & Francis. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781315888514/subcultures-basics-ross-haenfler> (date of access: 17.11.2025). (дата звернення: 10.04.2025).
3. Şubelic L. The observance of the elements of the prison subculture among juvenile prisoners in the Republic of Moldova. *Journal of Interdisciplinary Cross-Border Studies*. 2025. No. 9. P. 43-54. URL: <https://www.gup.ugal.ro/ugaljournals/index.php/across/article/view/9247/7937> (date of access: 09.12.2025).
4. Case of D v. Latvia. HUDOC - European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-229928>
5. Case of Rodić and 3 others v. Bosnia and Herzegovina. *HUDOC - European Court of Human Rights*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B"itemid":\["001-86533"\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B) (date of access: 14.08.2025).
6. Case of Gjini v. Serbia. HUDOC - European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/spa?i=001-189168> (date of access: 16.06.2025).
7. Case of S.P. and others v. Russia - *European Court of Human Rights*. HUDOC - European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/spa?i=001-224435> (date of access: 13.06.2025).
8. Case of Ashlarba v. Georgia - *European Court of Human Rights*. HUDOC - European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-145572> (date of access: 13.06.2025).

References:

1. Khachikyan, H. (2025). *The origins of prison subculture*. State and Law, Vol. 100, pp. 89–103. Available at: <https://doi.org/10.46991/sl/2025.100.089> (accessed: 09 December 2025).

2. Haenfler, R. (2018). *Subcultures: The Basics*. Taylor & Francis. Available at: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9781315888514/subcultures-basics-ross-haenfler> (accessed: 10 April 2025).
3. Şubelic, L. (2025). *The observance of the elements of the prison subculture among juvenile prisoners in the Republic of Moldova*. *Journal of Interdisciplinary Cross-Border Studies*, No. 9, pp. 43–54. Available at: <https://www.gup.ugal.ro/ugaljournals/index.php/across/article/view/9247/7937> (accessed: 09 December 2025).
4. European Court of Human Rights (ECtHR). *Case of D v. Latvia*. HUDOC. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-229928> (accessed: 09 December 2025).
5. European Court of Human Rights (ECtHR). *Case of Rodić and Others v. Bosnia and Herzegovina*. HUDOC. Available at: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B"itemid":\["001-86533"\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B) (accessed: 14 August 2025).
6. European Court of Human Rights (ECtHR). *Case of Gjini v. Serbia*. HUDOC. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/spa?i=001-189168> (accessed: 16 June 2025).
7. European Court of Human Rights (ECtHR). *Case of S.P. and Others v. Russia*. HUDOC. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/spa?i=001-224435> (accessed: 13 June 2025).
8. European Court of Human Rights (ECtHR). *Case of Ashlarba v. Georgia*. HUDOC. Available at: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-145572> (accessed: 13 June 2025).

